

הט"ו

א

עיר קטנה ואנשיה בה מעט הוא העיר וולאדמיר בגליל וואהלין¹, אולם רבניה והכמיה היו מעולם גדולי התורה והיראה. ואחר המיוחד שבהם הוא רבנו דוד נשיא הלויים בן הגאון מ"ה ישמואל הלוי². רבנו דוד נולד באמצע המאה הרביעית לאלף השישי בערך, הגאון ר' ישמואל הלוי היה התן רבי יצחק בצלאליש³. לר' ישמואל היו יסני בנים, הראשון רבי יצחק⁴ ונושא התולדה הזאת רבי דוד. בילדותו למד אהיו הצעיר אצל אביו הגאון בכיתו, ואצל אחיו הכבוד רבי יצחק הלוי. העלם הצעיר הזה עם גודל יקורתו ועוצם עיונו וחרור שכלו הנפלא עשה חיל בלמודים ויצא יצא יצא העלם הזה בעורב הישראלי לישיב ולתהלה.

העלם הזה ינק מעין חכמת התלמוד יחד עם חלב ישרי אמו, ומעולם לא פנה מלמוד התלמוד והפוסקים אף שעה קלה, ושאר חכמות וטרעים היו בעולם זר בעיניו.

¹ וולאדמיר או לודמיר עיר קטנה במחוז וואהלין ונקראת גם בשם וולאדמיר וואלינסק ויש בה מספר גדול יהודים ומעולם היו שם רבנים גדולים. העיר הזאת היתה עד המלחמה הגדולה משנת תרע"ד תחת ממשלת רוסיה יתה תחת הרפובליקה הפולנית.

² רבי שמואל הלוי היה רב גדול נגיד ומצוה. תורה וגדולה במקום אחד, הוא ואבותיו ואבי אבותיו גרו בעיר לודמיר.

³ רבי יצחק ב"ר בצלאל היה גאון גדול ואחד מגדולי הרבנים בדורו ושמו נודע בספרי הפוסקים ושו"ת שנשא ונתן עמם בהלכה, כמו הכ"ח ובעל שרי דורא, והוא היה ג"כ אב"ד בלודמיר עוד בזמן הגאונים אשר באו לארצות פולין במאה השלישית לאלף הששי, והיה בזמן אחד עם הגאון רבי שלום שכנא רבו של הרמ"א ורבי קלמן מוירמיוז אב"ד ור"מ בלבוב, ונכדו הט"ו מתכבד בעטרת תפארת זקנו ומביאו הרבה פעמים בספרו הט"ו, ור' יצחק גם הוא עשה הגהות על הש"ס על הרא"ש ועל המרדכי.

⁴ רבי יצחק ב"ר שמואל הלוי היה ג"כ תלמיד אביו, ונעשה לרב אב"ד בעיר חלמא, ואח"כ ישב על התורה והעבודה בעיר לבוב, וכשנת שס"ט חזר שם שיר בשם "שיר גאולה" על התשועה הגדולה אשר עשה ה'. כי בשנת שס"ד עוררו הכומרים על ביהכ"נ שבתוך העיר שלהם הוא, וגם יכו במשפטם, וראשי חקלה נאלצו למסור להם המפתחות ויהי בידם ארבע שנים וששה ירחים, אך הביהכ"נ היה סגור, ואח"כ עשתה העדה מתאה נגד המשפט הראשון, ויצאה זכאי במשפט, וישבו הכומרים את הביהכ"נ לעדת ישראל לאחוזת עולם. לזכר הדבר הזה כתב ר' יצחק פיוט הזה בשם שיר גאולה, אשר הרבנים שמה הסכימו לאמרו בכל שנה בשבת שאחר פורים בתפלת שחרית, ואח"כ ניהל רבי יצחק ישיבה בעיר פונוא, וחבר שו"ת ב' חלקים וספר שו"ת יצחק ועמו ספר ברית הלוי נרפס בבאזל שנת שפ"ו ובפרג שנת שפ"ח. ועוד נשאר ממנו איזה ספרים בכתב יד, והוא היה זקנו של הגאון מו"ה יוסף הויליס אב"ד בעיר טיסמניץ אשר שמו הוא לתהלה עד היום הזה ושם מנוחהו כבוד,

אך העמיק והרחיב ככל עת את חכמתו בתורה ותלמוד, עד אשר עלה ונתעלה על כל חבריו ושמו נודף למרחקים עד אשר הגאון האדיר רבי יואל סירקיש בעל הבי"ח (ראה תולדות המור הערה ג') נתן לו את בתו רבקה, עלמה משכלת לאשה. בבית חותנו זה הוסיף אומץ בלמודים בדבוק חברים ופלפול התלמידים בשקודה רבה ובהתמדה גדולה עד אשר געשה למוסת הזמן.

עם אחיו ר' יצחק החליף מכתבי תורה עם פלפול חר וחריף, וכותב אליו בהכנעה גדולה כתלמיד לפני רבו וחותר במכתביו "דוד הוא הקטן בן לא"א החסיד מ"ה שמואל הלוי ז"ל חתן הגאון מופת הרור מ"ה יואל בעהמח"ס הבי"ח" וע"ז הישיב לו אחיו ידוד הוא הקטן בעיניו, וגדול הוא ככל עניניו, חסיד ועניו, ה"ה אדוני אחי חביבי ידידי רידי צמירי חסירי, נאוו תהלה לאמרי עניניו, אב בחכמה ורך בשנים, האלוף הנעלה לשם ולתהלה. קנקן מלא בעיון ובפלפולא כמ"ה רוד שיחיהי, וכל פעם נתרומם בעיני אחיו הכבוד עד אשר כותב לו בכבוד יותר גדול, כעל אחר הגאונים אשר בארץ המה.

רכנו דוד הלוי בעת שישב בבית חותנו הגאון הבי"ח ונהנה ממנו עצה ותושיה, בלמדו בבית ישיבתו עם חברים חביבים אשר היו אח"כ גאונים מופלגים, כמו הגאון רבי מנחם מענדיל קראכמאל⁵ אב"ד בעיר ניקולסבורג וכל מדינת מעהרין והגאון מ"ה מנחם מענדיל באס⁶ אב"ד בעיר פראנקפורט, ועוד רבים כמוהם, והוא עלה ונתעלה עליהם, ככל זאת לא גבה לבו ונהג ענוה בעצמו ורמד מכל אדם, וכיותר הריץ כל ספקותיו לפני אחיו הכבוד, וכן עלה רכנו דוד על המדרגה היותר גבוה בלמוד התורה, בסלפול וסברא, עד אשר היה לו צר המסום וחוג פעולתו היה קטן לגודל כשרונו, ולא לכד ללמוד היתה מטרתו, כי אם גם ללמד ולהפיץ מעינתו חוצה, עם תלמידים מקשיבים להרחיב ולהוסיף חכמה על חכמתו, ע"כ עזב את בית חותנו ותקע משכנו בעיר קראקא, ושם קבע בית מדרשו לתורה ולתעודה, וכאשר יספר (כמ"ה או"ח סימן קנ"א) "ואני בילדותי הייתי דר בקראקא עם ביתי ובית מדרשי שהיה למעלה מביהכנים ונענישתי הרבה במיתת בנים ותליתי בזה, ואם כי היתה דאבה נפשו על אברת בניו הקטנים מצא אח"כ נוחם לנפשו בילדו לו אחר זה בני חיים וקיימים שהיו גדולים בתורה ובחכמה.

בעת ישבו בקראקא הריץ שאלותיו וספקותיו לחמיו הגאון הבי"ח, והוא הסכים עמו תמיד להלכה ולמעשה, באחד משו"ת כותב הבי"ח לחתנו זה בתואר הכבוד הזה "עוקר הרים וטוחנן זו בזו בסלפולא, בהיכלו אומר כבוד כלו, קול לו וקול אליו קדוש

⁵ רבי מנחם מענדיל קראכמאל היה אב"ד בעיר קרעמזור ואח"כ בעיר ניקולסבורג וכל מדינת מעהרין והיה גאון גדול, חבר סו צמח צדק (קכ"ט שו"ח) וחבר גם פ"י על סו עשרה מאמרות, ובאור מלחן הזחר וחדשי גפ"ח. חתנו היה הגאון בעל עבודת הגרשוני.

⁶ רבי מנחם מענדיל היה אב"ד בפראנקפורט דמיין נודע בשם ר' מנחם מענדיל ר' יצחק אביגדורש בולד בקראקא באמצע המאה הדי' לאלף הששי וחי' נקרא בפי כל ר' מענדיל באס וטרם שנחבל לאב"ד בפ"ס היה מחכמי וגדולי קראקא, וחי' תלמיד הבי"ח אשר סמך אותו בסמיכת הוראה והוא סמך את הגאון בעל שו"ת חות יאיר בסמיכת הוראה, בהיותו עוד בימי בחירתו.

יאמר לו הוא חתני ר"מ ואב"ד האליף כמוהר"ר דוד סג"ל נרו יאיר, זרעו יאירו עד ביאת הנואל.

אחר ימים לא כבירים נתקבל רבנו דוד לאב"ד בעיר פוטיליטשא, הסמוכה לראווא בנאליציא. ויש לשער כי לא אחר כבוד מדומה, או אחר קבלת פרס עזב רבנו עיר קראקא. עיר מלאה חכמים וסופרים עם אוצרות ספרים רבים, לילך לעיר קמנה ומצערה, אך הסבה היא בטח שרצה לעזוב את העיר שקרה לו אסון במיתת בניו, ואול למתא אחרייתא למצוא נוחם עליהם שמה. ומעצמו מובן שבקעיר קמנה כזו לא היתה היכולת בידי העדה לכלכל רבם די ססוקו וכאשר בשנת שני"ט נתקבל חותנו רבנו הבי"ח לאב"ד ולר"מ בעיר קראקא, עבר דרך עיר פוטיליטשא לבקר את בית חתנו מרם בואו למקומו החדש, שם ראה את עניו ומרודו של חתנו האהוב, שלומד שם מתוך דוחס ועוני והוא לא נסה באלה, כי היה אמון עלי תולע, רך וענוג כי הוין ועושר היה בבית אביו הגאון, וגם עת היה סמוך על שלחן חותנו הבי"ח, גב אז לא ידע מחסור כי נתן לו די מחסורו ברוח, כי רבנו הבי"ח היה מתנהג במעלות הנדיבות, עד אשר הרבה תלמידים מכני ישיבתו היו מאוכלי שלחנו, וכאשר בא רבנו הבי"ח לעיר קראקא וישב שמה על כסא כבודו, ערך מכתב לחתנו רבי דוד עם דברי נחומים על מצבו הרע והבטיח לו לתמכו, וגם מלא הבטחתו. אולם רבנו הטויז לא יכול האריך שבת בעיר הקמנה פוטיליטשא לסכול שם חוסר, ע"כ נסע משם והתישב בעיר פוזנא, ושם הנהיג ישיבה עת לא כבירה, ובעת שנפטר חותנו בעיר קראקא, בעת הזאת נתקבל רבנו דוד לאב"ד ור"מ בעיר נודעת למקום תורה וחכמה מקדם קדמתה עיר אוסטרא, כפלך וואהלין, עיר שישבו בה המהרש"ל והמרש"א, ובשבתו על כסא הרבנות שמה, נהרו אליו תלמידים רבים, וגם ת"ח מובהקים באו אליו לשאוב ממעין חכמתו העמיקה ולהתענג מנועם זיו חדושינו הנפלאים ופלאוליו העצומים.

ב

ימי שלות רבנו דוד לא האריכו, כי בשנת ת"ח ות"ט היתה עת צרה ליעקב, והרג רב וחורבן גדול ברוכ מדינות פולין ובשנת תט"ז גם במדינת ליטא ע"י הצורר חמלניצקי, ורבים מגדולי ארץ פולין ברחו משם ונפרצו כלם ובאו לעיר לובלין מקום משכן הגאון רבי העשיל שהיה אז אב"ד שמה, וגם רבנו דוד היה בתוך הגולים (שנת ת"י) והיה אז במצור ומצוק, והיה חונה עם ביתו על פני השדה, בתחלה ברחו ג"כ לעיר לובלין, ובראותו כי הארץ עוד לא שקטה מתרועעת מלחמה ומלאך המשחית עוד לא סר, ע"כ היה נאלץ רבנו לעזוב את ארץ מולדתו, לילך אל ארץ אחרת, וכן הלך עדי הגיע ארץ מורביה (מערהין) ובכל מקום בואו חרדו כל גדולי העיר לקראתו וקבלוהו בכבוד גדול, וכל דבר הקשה הביאו אליו, לחרוץ עליו משפטו (טויז או"ח סי' רפ"ג) ושם ערך ג"כ תשובתו בנידן עגונה אחת וטרח מאד להתירה מכבלי העינון, אם כי היה אז חסר ספרים ולא היה בידו אך גמרא והטור, והרבה רבנים שם השיגו על הוראותיו, אולם הרבה עמדו לימינו, וגם עיר העלישוי בקר רבנו בעת נסיעתו והתראה עם רבנו הש"ך ופלפל עמו הרבה בהלכה.

וכאשר רבנו המו"ז לא מצא מנוח במדינות אלו, מקום שיוכל לשבת על התורה והעבודה, להרביץ תורה בישראל באשר קותה נפשו, ע"כ שב לארץ מולדתו. כי שמע כי ה' רחם את עמו ומעט שקמה הארץ ויבוא עד עיר לבוב⁷ עיר מלאה חכמים וספרים. אחר פטירת שני הרבנים משם, האחד רבי יוסף ב"ר אלוקים געץ⁸ שהיה אב"ד שמה בחוץ לעיר, והשני הגאון רבי מאיר ב"ר אברהם ז"ק⁹ אב"ד בתוך העיר (כי כן מעולם יושבים שני רבנים על כסא הרבנות בלבוב אחד בהו"ץ ואחד בתוך העיר). נתקבל רבנו דוד לאב"ד ור"מ בחוץ לעיר¹⁰. ונתגדל כבודו שמה וישב על התורה והעבודה השקט ובטח ושאנן מתוך עושר וכבוד, כי גם כל ערי הגליל מעיר לבוב, וכל מדינת פודוליא היו כלם סרים למשמעת הרב מלבוב, והרב בתוך העיר היה בעת הזאת שארו הגאון רבי נפתלי הירץ בן בתו של הב"ח¹¹ ורבי דוד היה גם אחד מראשי ועד ארבע ארצות.

⁷ עיר לבוב ונקראת גם לעמבערג עיר המחוז בגליציה, היא עיר ישנן וגרים שם הרבה יהודים ושם היו רבנים גדולים, כמו רבי קלמן מוירמזא רבו של הרמ"א, ועד היום הרבנים שמה המה גדולים בתורה.

⁸ רבי יוסף ב"ר אלוקים געץ היה חתן הגאון מהר"ם מלובלין, והיה לו שני בנים גדולים בתורה רבי זאב ורבי אריה. והחתן ר' נחמן היה אבי ה"ג ר' שמחה בהן ראפפורט. רבי יוסף שקול וטרי עם הרבה גאוניס בדורו ומובא בהרבה שו"ת וגם נתן הסכמות על הרבה ספרים.

⁹ רבי מאיר ב"ר אברהם ז"ק היה בזמן אחד עם הרב ר' יוסף הנובר, הוא היה אחד מגאוני דורו, לר' מאיר היה שבעה בנים מאירים לארץ ולדרים, הלא המה הגאוניס ר' אברהם אב"ד בעיר באר, ר' שמעלקי אב"ד באוסטרא. רבי מרדכי ורבי יהושע אהרן ור' שמחה בינם ושנים האחרונים היו מנכבדי ארץ. רבי משה ואחיו ר' אברהם שגולד אחר פטירת אחיו הגדול, להקים שם אחיו נקרא על שמו, גם בת אחת היתה לו אשת ה"ג רבי מאיר גינצבורג אב"ד דמדינת רייסיץ.

¹⁰ ספר מצבת קודש מביא אנדה אחת שראה בסנקת מעיר לבוב שהיה לפניו אולם המחבר סי' "אנשי שם" החכם מר שלמה כובר לא ראה את הפנסק הזה. וזה תוכן הדברים: "הגאון בעל סו"ז נתקבל לראש מנקה בעיר לבוב. ואירע שאלה בבית המבטחים והבשירה בעל הסו"ז והמנקרים האחרים הטרופה והלכו המה לקבול עליו אצל הרב מהר"ם ז"ק, והוא קרא אותם, ושאלו בקול מדוע הבשיר את הטרופה, אולם הסו"ז עמד על דעתו שחצדק אתו, וע"ז חרה אף הרב וגזר עליו להעמידו בעמוד הכבושת, המקום באולם ביהב"ג אשר העמידו כל איש שחטא נגד הרב או ראשי העדה וסגרו אותו המקום בשלשלת של ברזל ושם המקום היה נקרא "קיתנע" ויהיו בעת שעמד שם בעל הסו"ז ובמקרה עבר אחד הנערים ועוף בידו ששאל את הרב שאלת חכם עליה והטרופה הרב ויקרא אל הנער ואחר ששם הסו"ז עינו עליה אמר להנער שוב להרב ואומר לו בשמי שחעוף בשרה. והנער שמע לדגרוי והרב עיין עוד הפעם בדבר השאלה הזאת ומצא בנים דברי הסו"ז. וימהר הרב לפתוח אותו ממאסרו וישלח לקרוא לו. ובדברו אתו מצא כי הוא ת"ח גדול ע"כ בקש שימחול לו על העלבון שעשה לו, וקרא לפרנסי העיר ואמר להם כי רבי דוד הזה הוא איש רם ונשא וגאון גדול, ועל אשר שלא היה מקום סנוי ע"כ עשהו לרב"ד ובשנה השניה נפטה אחד הרבנים קבלו אותו לאב"ד, (וקשה להאמין הדבר כי שם רבנו הסו"ז כבר נודע למשגב וגם במדינות הרחוקות שעבר בעת גלותו החרידו לקראתו. ובארץ מולדתו ובעיר שאחיו גר שמה שנים מספר ויהיה אחד מגדוליה לא הכיר אותו איש שידע מהותו. ע"כ ברור הדבר כי כל הדברים האלה כדוּתא היא.

¹¹ רבי נפתלי הירץ בן הגאון מו"ה יהושע זעלקי מו"א אשכנזי היה אז אב"ד בעיר לבוב ויש אומרים שהיה אך מורה צדק בתוך העיר. אביו הגאון היה חתן הב"ח גיסו של רבנו הסו"ז, והיה דיון בעיר קראקא ואחד מגדולי חזור בזמנו, וישב למעמים ביחד בב"ד עם הגאוניס מגיני שלמה

רבנו דוד, בהיותו בעל שכל חד וחרף, ובסלפוליו ובחדודיו הוא מפרק הרים ומשכר סלעים, עד אשר ירד לתוך תיבה של הלכה. והעלה פנינים יקרים מים התלמוד והפוסקים, עדי יצאה כל הלכה והלכה מוזקקה וברורה, ע"כ כל הרבנים אשר טעמו נפת צופ דברי אמרותיו, הלכו אחר אורו, ודבריו היו להם כאורים ותומים כלתי סר ימין או שמאל, אם כי קמו הרבה משיגים עליו, לא היה לאל דם לעמעם את זה רבנו אף כל שהוא.

רבנו דוד אשר עמל הרבה ישנים בלמדו עם תלמידים מקשיבים, ופלפל עמם בהלכות הוראה, וגם מקרוב ומרחוק פנו אליו רבנים גאוני כשאלותיהם ובספקותיהם, והדרו עמו בהלכה, החל להפצרת תלמידיו להוציא פרי עמלו את אשר העלה להלכה ולמעשה. ובשנת ת"ו החל להרפ"ס חלק אחד מספרו הגדול טורי זהב, עוד בהיותו יושב על כסא הוראה בעיר אוסטרא, והוא חלק הטויז על ש"ע הטור וזה דעה, והנה אך יצא הספר מבית הדפוס נתפישט בכל תפוצות ישראל, וכל חכמי הדור וגדולי המורים ראוהו ושמחו לקראתו. והיה הספר הזה להם לעינים בהוראה להלכה ולמעשה. ואם כי בשנה הזאת הוציא לאור גם הגאון מו"ה שכתי הכהן את ספרו שפתי כהן ג"כ על ש"ע יו"ד (ראה תולדות הגאון הזה הלאה) והרפ"ס הספר בעיר קראקא עם הסכמות ישנה עשרה רבנים גאוני דורו, ואם כי קמו הרבה עוררין על בעל השי"ך ישעור לא מלאו ימיו שיוכלו לסמוך עליו, כי בעת הדפסת ספרו היה המחבר בן עשרים וארבע שנים ולא יצא עוד טבעו בעולם כחזקת ישיבה, כאשר רוב מחברים נהגו ישיבות גדולות. וגם לא ישב עוד על כסא הרכנות, אולם את כל דבריהם לא נשמעו כתוך הקהל. וגם את דברי השי"ך קבלו עליהם במהרה באהבה וברצון (ראה בתולדות השי"ך הלאה, כי מאורעות שני הגאונים הללו הטויז והשי"ך נסככים בהרבה ענינים יחד).

בעת הזאת קמו הרבה גאוני להוציא אור פרי מחיבותיהם, כי המה הרבנישו בעצמם, כי גם למו הכח והעצמה לחבר ספרים להורות את העם דעה, כמו הגאון מו"ה צבי כ"ץ¹², שהיה תלמיד הכ"ח הרפ"ס ספרו נחלת צבי ועטרת צבי על השי"ע או"ח. כי אז עוד לא נדפס הספר טורי זהב על ש"ע או"ח, ותיכף יצא עליו עוררין וגם הגאון רבי שמואל ב"ר יוסף¹³ אחד מדייני קראקא הוציא לאור ספרו עילת

ובעל תוס' יו"ט. רבי גפתי הירץ היה ג"כ תלמיד הב"ח קנו ושקיל וטרי עמו, והוא שמש ככתר הרכנות בלבוב עד שנת תכ"ד ועל מצבת קבורתו חרות הצדיק סני ועוקר הרים מסיק שמעתא אליבא דהלכתא

¹² רבי צבי הירש כ"ץ תלמיד הכ"ח בהגאון ר' יוסף ז"ל. הוא חבר ס' נחלת צבי על ש"ע או"ח וס' עטרת צבי, הוא היה המפרש הראשון על ש"ע או"ח. ועכ"ז לא נתקבל ספרו לרצון ולא נתפשט כלל בין הרבנים ויצא עליו עוררין, ולא נדפס הספר הזה יותר מאז ועד עתה.

¹³ רבי שמואל ב"ר יוסף דיין בעיר קראקא, אחד מגאוני דורו. הוא היה חתן הגאון ר' חייכ אורגלר, מחכמי וגדולי קראקא, ר' שמואל חבר ס' עילת התמיד על ש"ע או"ח ונדפס באמשטרדם תמ"א. ובתחלה נתקבל ברצון בעיני הרבנים, אולם כאשר נדפס הס' מגן אברהם על או"ח אשר בו השי"ך על הספר הזה ומראה כמה פעמים שלא כעולת החמיד, מני אז כבה נרו של הספר הזה.

התמיד ועולת השבת עפ"י הסכמות ועד ארבע ארצות וגם הגאון רבי יעקב ריש"ר¹⁴ בעהמ"ח ס' מנחת יעקב חבר ס' חק יעקב על כל השי"ע או"ח והדפוס אך על הלכות פסח, ועוד גאונים גדולים חברו ספרים על השי"ע, אולם כלם לא יכלו להתחרות עם השלשה הגאונים הטו"ז הש"ך ומגן אברהם, ולא הדפיסו ספריהם מאומה או הדפיסו מעט מהם, ואלו שנדפסו לא זכו להוצאה שניה.

כאשר אנחנו רואים הכל תלוי במזל, כן קם כעת הזאת הגאון המקובל מ"ה יהודה אב"ד ור"מ כעיר קאנולא¹⁵ וחבר פרוש מספיק על השי"ע או"ח בשם קול יהודה וכאשר נודע לו שהטו"ז חבר ספרו גם על שי"ע או"ח יצא להגאון ר' משה בהרא"ש¹⁶ כי רוצה הוא להשתתף עמו להדפיס ספרו קול יהודה בצד אחד ואת הטו"ז בצד אחד ושלחו שליח למקום בית הדפוס בעיר דוהרנפורט וגם הכסף הנחוץ ישלחו אתו, אולם מחשבתם לא נתקיימה, וע"י סבות ישונות לא נדפסו ספרים הללו, ובכסף יתיה מיועד לתכלית הרפסת השני הספרים, התחיל המדפיס להדפיס את ס' דברי דוד על התורה מהטו"ז כלתי ידיעת הרב בעל קול יהודה. כאשר כתובים הדברים באריכות בהקדמת ס' דברי דוד, והספרים על שי"ע או"ח טו"ז וקול יהודה נשארו בכתובים ביד המדפיס, עד אשר אחר זמן מספר, בשנת תנ"ב הוציא המדפיס בדוהרנפורט את הטו"ז לאור ביחד עם המגן אברהם, וס' קול יהודה לא נדפס עד היום הזה (ראה תולדות מגן אברהם הלאה).

2

עשר שנים אחר מות רבנו הטו"ז, הוציא בנו של רבנו הש"ך ספר נקודות הכסף. הוא השגות על ס' טורי זהב, ואז כאשר ראו חרבנים ישפרי הגאון בעל הש"ך כבוד נתקבלו באהבה בין כל חכמי הדור כאשר נתקבלו ספרי הטו"ז, רפו ידיהם של הרבנים בשניים, כי לא ידעו אל מי משניהם לסנות, וגם יראו מכבדי ומוקירי הטו"ז כל ידחו הרבנים את דברי הטו"ז להורות כנקודות הכסף מפני שהוא אהרון, ע"כ התעורר נכד רבנו הטו"ז הגאון ר' יואל¹⁷ בן הרב מ"ה גד אב"ד ור"מ בעיר

¹⁴ רבי יעקב ריש"ר מפראג היה גיסו של הגאון ר' אליהו שפירא בעהמ"ח אליהו זוטא ואליהו ר"ב ועוד ספרים בכ"י. רבי יעקב חבר ס' מנחת יעקב על שי"ע או"ח אך לא הדפיסו, כ"א ס' חק יעקב על ה' פסח אשר קבלו אותו באהבה בקהל הלומדים ונדפסו כ"פ לכדו ועם השי"ע אולם ספרו מנחת יעקב לא יצא לאור.

¹⁵ רבי יהודה יודל היה גאון בדורו וקדוש יאמר לו, ורבים נאחו לאורו, וחבר מלבד ס' קול יהודה על שי"ע או"ח עוד ס' שני על האשר"י שעל כל הש"ס, אולם לא זכה לראותם בדפוס אבל ראה בחייו שני בנים גדולים וגם בני בני גדולי הדור, בנו האחד היה הגאון המקובל ר' יוסף אב"ד כל הגליל מעיר מינסק ובנו השני גאון ומקובל ר' משה זאב אב"ד בגליל העליון סביב עיר מינסק.

¹⁶ רבי משה בהרא"ש נקרא על שם אביו הגביר והיה ר' איציק שפרינצס מקרעמניץ, ר' משה היה אב"ד בשינאווא והיה חתן ר' ישעיה בן הטו"ז, והוא ירש כל ספרי זקנו שנשארו בכ"י והעתיקם שיהי ראויים לדפוס, ומשני סבות שונות לא הוציאם לאור ונדפסו אח"כ ע"י המדפיס בדוהרנפורט.

¹⁷ רבי יואל היה גאון הדור והיה אב"ד וכ"מ בעיר שברשין בן הגאון מ"ה גד, חתן רבנו הטו"ז, ובספרו מגיני זהב שחבר נגד הספר נקודות הכסף רצה להשיב כבוד וקנו הטו"ז, אולם ספרו זה לא נדפס אך מקצתו, והנשאר נאבד. (פראג ת"ס)

שברשינ'ן וחבר ספר מגיני זהב, להגן ולישב דברי זקנו הטו"ז מרוב הישנות של השיך בספרו נקודות הכסף, והציע דבריו גם. לפני נאוני וראשי הועד ארבע ארצות בעיר לובלין, והמו נתנו הסכמתם להדפיסו ואף גזרו אז גזרה חמורה, ובאזהרה גדולה, שלא להוציא דברי רבנו הטו"ז מחזקת הוראותיו, ודבריהם הכי יגורש' בלב כל המורים והרבנים, ומרגלא בפומייהו של החכמים שקיימו את הוראותיו של הטו"ז "כבר הורה זקן!" וגם עוד איזה חכמי הדור כתבו הישנות על שניהם על הטו"ז ועל השיך. אבל דבריהם כבר נתקבלו להלכה ולמעשה, ומהם אין לזוז.

לרבנו הטו"ז זהב היה זרע ברך, ת"ה גדולים, ומהם נודע לנו שלשה בנים ובת אחת, בנו הראשון היה הגאון מו"ה מרדכי ובנו הישני הגאון החסיד מו"ה שלמה⁽¹⁾ ושניהם נהרגו על קדוש השם ע"י עלילה בחיי אביהם, ובנו השלישי היה הגאון מו"ה ישעיה⁽²⁾ והוא האריך ימים כמה ישנים אחר מות אביו, ובתו של רבנו היתה אשת הגאון מו"ה נד⁽³⁾ (ראה הערה י"ז מתולדה זו) מהם יצאו דור ישרים מבורך רבנים נאונים כלם זרע ברך ה'.

בכל מקום בוואו היתה ראשית מלאכת רבנו הטו"ז לקבוע ישיבה ולהרכיץ תורה לתלמידים מקשיבים, וביותר בעת קבע ישיבתו התמידית בעיר לכוב ונתמנד לאב"ד ור"מ, הנדיל לעשות והעמיד תלמידים רבים, מהם נאונים גדולים אדירי התורה, והנני להביא כאן זכרונות מאחדים שבהם, ואלו הם: הגאון מו"ה שמואל ב"ר דוד הלוי אב"ד בעיר באמברג⁽⁴⁾ והגאון מו"ה מנחם מענדיל ב"ר צבי הירש ר"מ בסוונא ואב"ד בעיר העלישוי⁽⁵⁾ והגאון מו"ה ישראל ב"ר שמואל מטרנוסול שהיה אב"ד בעיר לודמיר ועיר לוצק⁽⁶⁾ והגאון מו"ה אריה יהודה ליב בן הגאון מו"ה שמואל צבי הירץ אב"ד בעיר פינטישיב⁽⁷⁾ וכן הרבה אשר ישמם לא נודע כל כך בעולם.

⁽¹⁾ מרבי מרדכי ואחיו רבי שלמה לא נודע לנו יותר, אך שנהרגו על קדוש השם ביחד עם קדושים שנהרגו בש"ק ח' אייר תכ"ד בחיי אביהם הטו"ז, ועל מצבתם נחרתו הדברים הללו: "אל עליון חרם על כל רמים, נקום נקמת דם עבדיך השפור, נפש אחים הנאחבים והנעמים, תאחד המיוחד ארי שבחבורה האליף חמוסלג מוהר"ד מרדכי והשני הרב המוסלג מו"ה שלמה, בני הרב הגדול מו"ה דוד דוויץ לעיר, היו עוסקים בתורה יומם ולילה... לכן אל נקמות נקום נקמת רמם במהרה ובזכות זה תנצב"ה".

⁽²⁾ רבי ישעיה בנו של הטו"ז היה גאון גדול, ואותו בחר הטו"ז לשלחו לתחת על קנקן שבתי צבי. ששמו יצא אז ע"פ תבל, ואתו שלח בן חורגו ח"ג רבי אריה ליב בעחמה"ס שאגת-אריה וקול שחל וחמה עשו שלוחתן, וחביא אתם אגרת שלומים לאביהם מהמשיח השקר, עם מנחה בגד משי בחכמה אמ ילבש אותו יתחדש כנשר נעוריו, וראה סי' ציצות נובל צבי הכל באריכות.

⁽³⁾ (ראה הערה י"ז)

⁽⁴⁾ רבי שמואל חנר סי' נחלת שבעה מהדורא קמא, שנחמשט בעולם וחבר גם סנ"ש מהדורא בתרא ונדמס והיום הוא יקר המציאות וגם שו"ת נחלת שבעה, היה גם תלמיד בן השל"ה רבי שעטסיל והוכא בכמה שו"ת להגאונים בזמן הזה.

⁽⁵⁾ רבי ישראל ב"ר שמואל מטרנוסול היה גאון גדול, והיה גם בן דודו של הטו"ז, ואם כי לא השאיר אחריו איזה ספר שחבר, אך שמו נודע לתהלה ולתפארת, כי ממנו יש הרבה הסכמות על ספרים שנדמסו בשעתו, וגם היה אחד מראשי ועד ארבע ארצות.

⁽⁶⁾ רבי מנחם מענדיל ב"ר צבי הירש היה בתחלה אב"ד בעלישוי ואח"כ בעיר מיגרוד ועיר

ואלו הספרים שחבר רבנו הטו"ז:

א. ספרו הגדול אשר עכד בו שנים הרבה הוא ספר הטו"ז על ארבע ישי' טו"ז על ישי'ע א"יה נדפס באחרונה, כאשר כבר כתבנו, ונדפס בפעם הראשון עם הפנים בשם "מגן דוד ע"י המדפיס ר' ישכתי משורר או באס"כ" כבית דפוסו בעיר דיהרנפורט בישנת תנ"כ ביחד עם הסי' מגן אברהם מהגאון רבי אברהם אבלי נומביר, ואשר קראו בשם "נר ישראל" ובנו של המגן אברהם הרב ר' חיים טרא את הספר מגן אברהם, לעומת מהכרת ספר מגן דוד ישנדרפסו ביחד, ואח"כ בעת שהרפיסו גם הלאה שני הספרים ביחד, קראו הסי' מניני ארץ, על שם ישישני הספרים נקראים בשם "מגן".

ב. טו"ז על ישי'ע יורה דעה הדפיס רבנו הטו"ז בחייו בעיר לובלין בישנת ת"ו, ובסופו הדפיס דף אחד הישנות על הש"ך יו"ד הנדפס ג"כ בישנה היא, רק אינו מזכיר שם הש"ך רק "נדפס ספר" ומשיג עליו, והגליון הזה לא נדפס יותר בהוצאות מהטו"ז שיצאו אח"י וזאת עורר את בעל הש"ך לחבר ס' נקודות הכסף הישנות על הטו"ז, אולם לא למען לנקום את כבודו או איזה מחשבה פנויה, כי אם ללכך ולברר האמת לאמתו היתה כונת ישינהם הטו"ז והש"ך, ואלי ואלו לישם ישי'ם נתכוננו, וכאשר הש"ך בעצמו כתב בהקדמת ספר נקודות הכסף, "שאל יעלה על לב הטורא בספרו זה שמשני יהיה לי ח"ו איזה מחלוקת עם הבעל טו"ז וכו' חברתי הישנות על ספרו וכו' הלא נודע לכל, כי נתקיים בנו את והכ בסופה, והתורה מחזרת אחר אכסניה שלה שנעשיתי אכסניה לבעל הטו"ז, והיה אצלי שלישה ימים וכברתו כבוד גדול, אשר לא יאומן כי יסופר, וגם הוא נתכבד כי הרבה, עד ישישקני על ראשי, ושמח בי כשימחת בית השואבה" — ואחר שנתפשטו ספרי הטו"ז והש"ך בכל תפוצות ישראל ובכדי להקל על ההונים במ, חברו המדפיסים ישינהם ספרי הטו"ז והש"ך עם הפנים

ש שנים אב"ד בעיר ווענגרוב, וחבר ס' צנצנה מנחם על אגרות הש"ס ונדפס, והיה תלמיד גם להרב ה' העשיל בקראקא, והאריך ימים.

(24) רבי אריה יהודה ליב בן הגאון מ"ה שמואל צבי הרץ, בן הגאון הב"ח היה בן חורגו של רבנו הטו"ז (ראה למעלה הערה י"ט) כי בעה זקנתו של הטו"ז מתה עליו אשתו בת הב"ח, לקה לו לאשה אשה גיסו רש"ץ חירץ, ובנו ר' אריה ליב נתגדל בבית הטו"ז ולמד גם בישיבתו עד שעלה ונתגדל ונתקבל לאב"ד ור"מ בכמה עירות גדולות, והחליף תשובותיו עם גדולי דורו, והיה אב"ד בעיר סוירז סטאבניץ ואח"כ בעיר זאמושטש, ובאמצע שנת תנ"ז נתקבל לאב"ד ור"מ בעיר קראקא, ומשם נקרא לישיב על כסא הרבנות בעיר בריסק דליטא ושם מלאו מקומו בנו ובן בנו כלם גאוני'ם גדולים,

(25) רבי שבהי משורר, גם נקרא שמו שטרומ המכינה באס או בסיסתא, נולד בעיר קאלוש בשנת ת"א ונפטר בעיר קראטשין שנת תע"ח, בתחלה היה משורר אצל חזן בעיר פראג, ואח"כ הקים לו בית דפוס בעיר דוהרנפורט והדפיס הרבה ספרים על הוצאותיו, וחבר ס' שפתי ישינים ספר ביבליוגראפי הראשון, והרבה מכותבי הדורות שאבו מספרו זה, וגם הגאון חיד"א מביאו איזה פעמים, וגם חבר ס' שפתי חבמים על רש"י שנדפס והולך ונדפס בכל ספרי הקודש עד היום, אולם כמעט כל כותבי הדורות אינם מביאים שמו בחור מחבר, גם חבר ס' מסכת דרך ארץ בשפה המדיכרת על מסלות הדרכים ועל שקלי תארצות ושקלי ארצו, ואח"כ הדפיס ס' שערי ציון של תפלות הנודע, העלילו עליו כי שם נמצאים דברים נגד הממשלה וישנו אותו בכית הכלא, ואח"כ יצא חפשי ואחר כ"ז היה מוכרח למסור בית דפוסו לבנו ר' יוסף ומת מתוך יג' ואנהה.

ביחד (וילמרשדארף) וקראו אותם בשם "אשלי רבכי" ונשנו את הי"ח הסכמות על הש"ד שנדפסו בפעם הראשונה, ואח"כ הם גאון אחד לפרש דבריהם בספרו פרי מגדים עם פתיחות יקרות (ראה הלאה בתולדות) ומני אז נדפסו עוד ספרים לפרש דבריהם. ג. טו"ז על ש"ע אבן העזר, נדפס ראשונה ע"י נכד רבנו הטו"ז הגאון ר' יואל בהגאון מו"ה משה בן ה"ג ר' יואל בן ה"ג ר' גר חתן רבנו הטו"ז (זלקווא תקי"ז). ד. טו"ז על ש"ע חושן משפט, אך עד סוף סימן רמ"ו, ע"י הגאון הנודע מו"ה צבי אישכנזי²⁶) בעהמח"ס חכם צבי עם הגהות וחרושים ממנו, וכותב על השער "הובא לבית הדפוס ע"י אחד מקמני תלמידי עברי ה"ו וגם בהקדמתו העלים שמו, אך בסופו ישל הספר יגלה ישו וכותב, "נאום צבי הירש בא"מ מ"ו הרב המובהק כמו"ה יעקב נרו' בהרב הגאון כמו"ה בנימין זאב זצלה"ה בן בתו של הגאון הגדול החסיד שבכהנה כמו"ה אפרים הכהן בעל ספר "שערי אפרים וכו'" והוסיף עוד בסופו "אמר המגיה אלקים יראה לי את עניי ואת יגיעי כפי ככל העמל שעמלתי אני עד הוציאו לאור משפט הספר הזה ומעשיהו וכו' כאישר השיגה ידי יד כהה, בעוד החונן לאדם דעת, כי יתן ה' חכמה בכלי מפוארה בכלי טהור, טהור גברא ויקירא הרב הגדול הגאון המחבר זצלה"ה שפתותיו שושנים וכו', והן נפשי יודעת מאד מעוט ערכי ושפל מצבי, כי אינני כדאי להתערב עם פחות אחד מקמני תלמידי הרב ז"ל, אף כי להשיב על דבריו וכו' וכו'" (נדפס בהמבורג תני"ב).

מסימן רמ"ו עד סופו נדפסו בברלין (תקכ"ז) ע"י ה"ד יעקב או יאקוב ב"ר מענדיל מהמבורג עם איזה תו"ס. ובהקדמה ממנו כותב כי המחבר הטו"ז קרא לחלק זה מסי' רנ"ז בשם ערך לחם.

ה. דברי דוד, כאורים על פרוש רש"י עה"ת ונדפס ע"י המדפיס ר' שבתי בס (רוהרנפורט תמ"ט) וחבר עוד ספר שו"ת אולם לא נדפסו אך מובאים בשו"ת מר אחיו רבי יצחק הלוי וחותנו חב"ח בתשובות כ"ח החדשות. ו. זהב מזוקק, הוא השמטות מספרו טו"ז על הש"ע או"ח נדפס (רוהרנ"ז עורט תפ"ה).

רבנו הטו"ז חי' בזמן כזה, אישר כמעט כל שנות המאה היא לא ספקה מהומת חרב והרג ואכזר, ותרועת מלחמה בכל מדינות פולין, ונודע הדעה אשר מצאה את עם

²⁶ רבי צבי הירש אישכנזי נודע בשם חכם צבי, בימי עלומיו הלך ר' צבי עם אבותיו לעיר אפען אשר בהונגריא ולמד אצל אביו ומשם הלך לעיר שלוניקי להוסיף לקח ואח"כ בא לעיר קושטא. וכאשר שמה התמלאו כל חכמי העיר על חכמתו בתורת עטרו אותו בשם "חכם" ומשם שב אל בית אביו והתחתן עם אחת בנות קציני העיר, אך לא ארכו לו שם הימים, כי באה העיר במצור בשנת תמ"ז וכדור מכלי תותח, הרג את אשתו ובתו הקטנה היחידה, אז ברח משם לעיר שאראי בבוסניא Sarajevo ונתקבל בשם לרב. וכאשר גם העיר הזאת באה במצור וגם שמע כי אבותיו נלקחו בשבי. נסע משם דרך ויניציא למדינת אנשבאך ובא עד עיר ברלין ונשא את בת הגאון מו"ה משולם זלמן מירלש אב"ד בשלש תקלות אה"י, לו לאשה. והלך אחריה לעיר אלטונא ושם קבע לו ישיבה מתלמידים הגונים. ובשנת תנ"ב הדפיס בחמבורג את ס' טו"ז על חו"מ שהיה בכתב והוסיף עליו תדושים שלו בשם אמר המעתיק. ואחר מות תורתו מלא מקומו וע"י סבות נתקבל לאכ"ד אישכנזים באמסטרדם ואח"כ בלבוב ושם נפטר בן מ"ח שנה בשנת תע"ח.

ישראל שמה בשנת ת"ח ואח"כ במדינת ליטא שנת תש"ו וכמה קהלות נתבטלו. וכמעט רוב גדולי הדור ברחו לנפשם למצוא מסלול למו בארצות אחרות וגם ישמה בארץ גלותם לא מצאו מנוח. כי נלקו בדבר ומנסה וברעב, וכמה ישנים היתה הארץ סגורה ומסוגרת באין יוצא ובא, לפני להט החרב השוררת בפולין, ועכ"ז שארית הסליטה שנשארו בפולין וליטא נשאו עול כל התלאות באהבה ועמדו בקדושתם, ומסרו נפשם על התורה והעבודה ללמוד וללמד והתאמצו לחזק ברכים כושלות ולהגדיל תורה ולהאדירה. ורבנו הטו"ז אחר ימי הרעים ראה גם בטובה ונחל כבוד רב, והיו ועושר היה בביתו, והאריך ימים על ממלכתו, וראה דור ישרים, ונסמך כשיבה טובה ביום עשרים וששה לחדש שבט תכ"ז, וגדולי הרבנים עשו לו מספר רב, כי לא הניח עוד בישראל כמותו.

ואלה הדברים חרותים על אבן מצבתו
 ביום כ"ו שבט שנת תכ"ז לס"ק, נטמן הגאון
 הגדול מאור הגולה הרב הגדול בעל טורי זהב
 מורנו ורבנו מו"ה דוד בן מו"ה שמואל הלוי מחבר
 חבורים יקרים, באור תורתו האיר לדור דורים
 על כל השלחן ערוך וארבעה טורים, הן בעודו בחיים
 כבר זכה, כי נסמקה כמותו הלכה, הראותיו
 שלמד, זכה ועריכה, תנצב"ה.

